

ADATOK SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ PRÓZAI MUNKÁIHOZ.

— (Első közlemény.) —

Gyulai Pál a XVIII. század végének magyar irodalomtörténetében, azt a hagyományos beosztást követve, a melynek alapját Toldy Ferencz vetette meg, Szentjóni Szabó Lászlót Kazinczy követői közé sorolja. Ha ebben a véleményben,¹ a mely Beöthy kézikönyvei által elterjedt és megállapodott, nem osztozunk is, hanem újabb kutatásoknak adva igazat, Bacsányi hatását költőnkre Kazinczyénál jóval nagyobbnak gondoljuk, Szabó László prózai munkáit mi is, Gyulait követve, szívesen helyezzük Kazinczy vagy Kármán írásai mellé.² Önállóan fejlődött, szép stílusa, a melynek folyékonyágát segíti egészséges nyelvérzéke, vonzó előadása, a mely távol van a tulságos érzélgéstől, áttekinthető gondolatmenete, a mely a bonyolultabb mondatszerkezetek alkotásától visszariad, egy időben, a XVIII. század nyolczvanas éveiben, az ő prózájának szerzi meg az elsőséget irodalmunkban. Barczafalvi Szabó Dávidnak és az első nyelvújítóknak divatossá vált, kedvelt túlzásai nem hatottak rá; a ki még ez irodalom hatásától menten a nép tiszta nyelvével nőtt föl, és jöllehet Bacsányi elvei megengedték³ új szók alkotását, költőnket mégis csak annyiban tekinthetjük nyelvújítóknak, hogy a felső-tiszai⁴ nyelvjárásból magával hozott szókat⁵ később is gyakran használja,⁶ sőt írásainak itt-ott kissé dialektikus ízt is ad⁷; mint Kármán, ő is kerüli az idegen szók használatát; mondatszerkesztése élvezetes, stílusát egészben véve ritmusosnak mondhatjuk. Érthető tehát az a lelkesedés, a melylyel iránta a

¹ Előszó Szentjóni Szabó László *Mályás-király*-ához. (Budapest, Franklin-társulat, 1882.) VIII—IX. l.

² U. ott, IX. l.: »Prózai dolgozatai: egy pár idyll, műfordítmány s *Első Mária magyar királyné* című történelmi elbeszélése mindjárt a Kazinczy, Kármán prózai művei után következnek.«

³ *A' fordításról*. Magyar Musa, 1787. Ujra közölte Toldy, Bacsányi munkáinak kiadásában (Pest, Heckenast, 1865.) L, ez utóbbi munka 120—121. l.

⁴ Balassa fölosztása szerint.

⁵ Zolnai fölfogása szerint a tájszók általánosítása nem nyelvújítás. Ez a véleménye Szabó legújabb biográfusának, Hajnóczi Ivánnak is. Mi a Magyar Nyelvőrben is ellenkező álláspontot foglaltunk el.

⁶ Nyr. XXXV. 241—244. l.

⁷ Irodalomtörténeti Közlemények. XVII. 108—113. l.

Tempesői Rózája s általa maga Csokonai Vitéz Mihály is viselkedik,¹ mikor azt mondja, hogy Szabó Lászlónak minden sorából méz csepeg és örömtől repes az elme, hogy azokat olvashatja. Ugyanez a körülmény magyarázza meg azt is, hogy Szabó Lászlót később is, mindaddig, míg Kazinczy, és költőnknek leghívebb barátja, Bacsányi vezették a magyar irodalmat, megbecsülték, nagyra tartották. Döbrentei a XIX. század elején Kazinczynak írott leveleiben kétszer is említi Szabó idilljeit,² s épen e levelek egyikéből tudjuk, hogy az idilleket Wesselényi Miklós kívülről megtanulta.³ A debreczeni kör költészetét sok szál fűzi Szabóhoz. Vörösmartynak még, mint alább megmutatjuk, szintén kedves olvasmányai lehettek Szabó László munkái. Különös, hogy a ki a mezőtelegdi szürettről szóló verseiben és *Az eggyügyű Paraszt*-ban az igazi népies hangot hosszú idő után először szólaltatja meg irodalmunkban, annak emléke éppen a népies költészet virágzásakor indul feledésnek. Toldy 1865-iki kiadása valóban a feledés porából ássa ki Szabó prózai munkáit, a többivel egyetemben, az előbbieket inkább csak kegyeletből, »gyenge érdekelttség«-re számítva. Maga sem becsüli sokra őket. Szabó *Mária király*-áról azt írja, hogy az »ismét irodalmi fejletlenségünk vergődéseibe hágy tanulságos pillantást vetnünk«.

Toldy kiadása nem is volt elegendő, még tudományos téren sem, az érdeklődés fölkeltésére. Csak mikor 1881-ben a Nemzeti Színház előadásainak a régi magyar irodalomból vett kegyeletes sorozata költőnknek *Mátyás király*-át is magában foglalta,⁴ ez a pillanatnyi alkalmosság fordította ismét az irodalomtörténet figyelmét Szentjóni Szabó Lászlóra. Ennek köszönhető a *Mátyás-király* új (harmadik) kiadása és ehhez Gyulai Pál becses bevezetése (I—XX. l.), a melyet a Szabóval foglalkozó irodalom nyomon követ.

1.

A Szabó László prózájával foglalkozó irodalom.

A modern irodalomtörténetben is édes-kevés az, a mi Szabóról szól. Hoffer László rövid cikke⁵ épen olyan alkalmi elmefuttatás, mint az a megemlékezés, a melyet a centenarium ünnepére

¹ *Tempesői*. III. föl. 6. jelenet vége. Császár Elemér szíves figyelmeztetése.

² Kazinczy levelezése. Ed. Váczy. III. kötet. 1811. június 19-én: »Szabónak lett volna lelke ahhoz, stb.« Másik levelét l. alább.

³ 1809. július 14-én írja: »Mély, lágy érzés, jó szív, tüzes ész formálja gyermeki karakterét. Szabó László és Gessner Idyllumai kedvesei. Az elsőtől sokat tud betéve, az alvó öreg Menalcásnál elérzékenyedik.«

⁴ L. az egykorú kritikákat Reviczkytól, Badics Ferencztől, Gyulai Páltól stb. a *Hon*, a *Függetlenség*, a *Pesti Napló*, a *Vasárnapi Ujság* stb. 1881-iki folyamában. Gyulai Agost szíves figyelmeztetése. Itt mondom ezért, valamint Szabó Lászlóra vonatkozó kutatásaim kezdetén adott sok szíves útbaigazításáért hálás köszönetet.

⁵ Szana Tamás *Figyelő*-jében. 1871.

Gyalui Farkas írt.¹ Frenck Zoltán úgynevezett értekezését² már Rupp Kornél, mindjárt a dolgozat megjelenése után,³ kellő értékére szállította le. Azokkal a dolgozatokkal és közlésekkel, a melyek Szabó László költeményeivel, vagy — még inkább — a *Mátyás király*-lyal foglalkoznak, ezúttal nem kell számot vetnünk; és így csak négy munka marad: Tóth Lőrincznek aránylag elég terjedelmes lexikoni cikke,⁴ Prónai Antalnak az ifjúság számára írt műve⁵ — Szabó prózájával ezek egyike sem foglalkozik részletesebben, — Hajnóczi Iván füzete,⁶ és Fürst Aladár értekezése.⁷

Hajnóczi füzete Szabó László költészetét műfajok szerint tárgyalja. A prózai írásokkal aránylag röviden végez:⁸ tartalmi ismertetésen kívül összegezi, de nem ellenőrzi, Toldy Ferencnek és Fürst Aladárnak részben téves⁹ eredményeit. Érdeme, hogy, ha csak néhány sorban is, elsőnek mutat rá a *Mária király* jelentőségére szépprózánk történetében, a mit Beöthy, Toldy nyomán indulva, nem tett meg. Egyebekben Hajnóczi sem mond újat.

Fürst Aladár dolgozata e részéhez,¹⁰ a mely t. i. Szabóval foglalkozik, bizonyára Döbrenteinek Kazinczyhoz írott egyik levele adott indítékot. Talán nem ok nélkül. Épen Döbrentei leveléből mi is hajlandók vagyunk azt következtetni, hogy Szabó Lászlónak több idillje elveszett, vagy ma még lappang, s ezek talán csakugyan a Gessner hatásának emlékei voltak. Kazinczy és gárdája, de szint-úgy Bacsányi is, Gessner nagyságát hirdette; természetes, hogy Gessnert Szabó is ismerte, nagyrabecsülte. Megmaradt két idilljét azonban túlzás Gessnerre visszavinni. Két különböző hatásnak két, formájában is különböző emléke *A' panasz* és *A' kívánság*. Ha Gessner idilljeivel rokon vonásaik vannak, a mint hogy vannak is, ez annak az eredménye és bizonyítéka, hogy Gessnerre is ugyanaz a forrásmunka hatott, a mely Szabóra. A részletes összevetésre alább térünk rá.

Ez a kevés az, a mit Szabó prózájáról írtak. De, méltányosan, tegyük hozzá mindjárt, hogy kevés az is, a mi Szabó László prózájából ránk maradt. Az eddig elmondottak talán mégis igazolják, hogy evvel a kevéssel is rendszeresen és összefüggően foglalkozunk.

¹ Erdélyi Múzeum. XII. 1895.

² Csongrádi áll. segélyezett közs. polg. fiúisk. értesítőjének programmértekezése. 1891/2. tanév.

³ Egyetemes Philologiai Közlöny. XVII. 1893.

⁴ Pallas-Lexikon. XV. 595—596.

⁵ Futó csillagok. Szent István-társ. 1897. Megjelent a Magyar Szemle 1897. folyamában is.

⁶ Szent-Jóbi Szabó László élete, munkái. Budapest, 1905. 8°, 40 l. (Barcza J. kny.) Ism. Századok. XLI. 71—73. l.

⁷ Gessner Salamon hazánkban. Irodalomtört. Közl. X. 1900.

⁸ Id. m. 35—37. l.

⁹ Magyar Paedagogia. XV. 504—506. és Századok. XLI. 72. l.

¹⁰ Id. ért. 322—323. l.

2.

Kiadások.

A prózában, »hangzatos és szónokiasan emelkedett«¹ prózában írott *Mátyás Király* nem tartozik dolgozatunk keretébe. Mindössze hat kisebb-nagyobb munka az, a mit tárgyalni akarunk, s ez a hat eddig a következő kiadásokban látott napvilágot:

1. A KIVÁNSÁG. Ed. princ.² (1791.) Ed. Debr.³ (1820.) Ed. Beimel.⁴ (1840.) Ed. Toldy. (1865.)

2. A PANASZ. (*Rinó és Laura.*) Ed. princ. Ed. Debr. Ed. Beimel. Ed. Toldy.

3. A DÉRHEZ. Ed. princ. Ed. Debr. Ed. Beimel. Ed. Toldy.

4. A KERT. NAGYVÁRADON. Ed. princ. Ed. Beimel. Ed. Toldy.

5. TÖREDÉKEK R... MUNKÁIBÓL. Kassai Magyar Museum. 1789—1790. évf. IV. negyed, (sz. l. jelzéssel.) 464—467. l. Ed. Toldy.

6. [*Régi magyar történetek.*]⁵ ELSŐ MÁRIA MAGYAR KIRÁLYNAK ÉLETE. Kassai Magyar Museum 1789—1790. II. és III. negyed.⁶ Ed. Toldy.

E munkák közül a *Töredékek R... munkáiból* című voltaképpen önálló kerek részeket ad. Az *Első Mária élete* viszont nagyobb conceptiójú munkának a töredéke. A hat munkát kronológiai sorrendre vonatkozó adatok hiányában, három csoportba osztva ilyen alapon tárgyaljuk: 1. (2—4.) Idillek, a melyek vagy eredetiek, vagy forrásuk kimutatható nem lévén, egyelőre azoknak tekintendők. 2. (1.5.) Fordítások francziából. 3. (6.) Szabó László önálló szépprózai kísérlete.

3.

Német hatás alatt írott idillek.

Az a lázas korszak, a mely a német irodalomban *sturm und drang* névvel a XVIII. század hetvenes éveiben érte el tetőpontját, fejlődő irodalmunk művelőinek figyelmét is magára vonta. Föl-föléledő törekvések, a melyek nálunk is haragos ellenfeleket,

¹ Gyulai Pál id. m. XI. 1.

² Ed. princepsen a Pesten, Trattnernál megjelent kis 8°, 132 l.-nyű *Költeményes Munkák*-at értjük. Kéziratuk a M. Nemz. Múzeum kéziratárában van. (Quart. Hung. 156. és 212.) — Az 1820-ki és 1840-iki kiadások ennek a többé-kevésbé hű lenyomatai.

³ Debreczen, Tóth F. 1820.

⁴ Pest, Beimel J. 1840.

⁵ Ez a főcím a Toldy-ed.-ből hiányzik.

⁶ Téves Toldynak az az állítása (id. ed. 2. l.), hogy »e folyóirat megszüntével« maradt töredékül, mert hiszen a folyóiratnak még megjelent IV. negyedében sincs meg a folytatása.

mint Rájnist és Szabó Dávidot, egy czélra egyesítenek, a német költőket is régen csoportosították, de egyúttal a folyóiratokban helyes eszközöket is adtak műveik és így eszméik népszerűsítésére. A *sturm und drang* ismerteti meg Németországban azokat az eszméket, a melyek XIV. Lajos népét a forradalomba sodorták. És lassankint kibontakozik egy új költői irány, a mely, épen úgy mint Opitz, mint Gellert, a francziák eszméiéért; de nem, mint előzőik, francia izlésért, hanem francia íróknak egy új, modernebb, szabadabbelvű világot hirdető szelleméért lelkesedett. Voltaire és még inkább a *l'homme de la nature et de la verité*: Rousseau munkái vezették ezt a csoportot, a mely e mellett megbecsülte a klasszikusokat: Homerost, Horatiust, Ovidiust vagy Tibullust, és megmaradt németnek, hirdetve Klopstock dicsőségét. Az első Musenalmanachnak, ennek a harminczegy évig (1770—1800.) pontosan megjelent évkönyvnek költői irányáról van szó. Boie, Voss, Goeking évkönyve a hetvenes években meg azon túl a göttingeni költők csoportjának, a *hainbund*-nak volt a szószólója, de helyet adott a *sturm und drang* hatásának és Rousseau eszméinek is. A Harz alján fekvő város ekként szabadelvű eszméknek is hirdetője lett.

A Musenalmanach költői a terjedő szabadelvű eszmékből elfogadták mindazt, a mi a humánus érzésnek megfelelt. Klopstock, Wieland, Gessner munkáit véve mintakül, a klasszikusokat utánozgatva megőrizték az igazi költői iránti érzéküket; közéjük tartozik a szentimentális Miller, a nálunk is egykor jólismert *klostergeschichte*-nek, *Szigvárt*¹-nak szerzője, Hölty, Dayka mintája, és Salis-Sewis. Közöttük van a népies irány első hirdetője, Matthias Claudius; az idillista Voss; Bürger, a ki már Percy népi ballada gyűjteményét (1765.) jól ismeri. Egészben véve tehát a göttingeniek köréből kiinduló Musenalmanach iránya oly eszmék hirdetőit csoportosította, a mely eszmék hivatva voltak a német irodalomnak egészséges alapot teremteni. Megvolt az írókban a költői érzék, magukévá tettek a modern eszmékből mindent, a mi humánus volt, de túlzásba, miként a berlini aufkláristák, nem tévedtek. Hirdették Isten valóságát és dicsőítették azt. Az emberszeretetet Rousseautól tanulták. A népköltészetben új vonásokat találtak, a melyeket hasznukra fordítottak.

Körülbelül mindazt a vonást, a melylyel Szabó László költészetét jellemeztük,² ennek az iránynak, a Musenalmanach irányának költészetében találjuk meg.

Figyelmét irodalmunknak az a három nagy alakja, a kiket Szabó legtöbbször becsült: Bacsányi, Kazinczy és Ráday Gedeon irányíthatta erre a költészetre, mégis leginkább talán Kazinczy, a ki, mint tudjuk,³ ebben az időben a göttingeni *hainbund* követője.

¹ V. ö. Barczafalvi Szabó Dávidnak végzetessé vált fordításával és Petőfi költeményével: *Kedves vendégek*.

² Erdélyi Múzeum. XXIII. 112—131. *Szentjóni Szabó László költészetéről*.

³ *Czeizel János*, Klopstock és Kazinczy. Philol. Közl. XXVIII. kötet.

Ugyanezek a vonások, a melyekben költészetének alkatrészeire rámutathattunk, igazítanak bennünket útbá, mikor prózai munkáinak első csoportjára térünk rá: azokra a művekre, a melyek német hatás alatt íródtak. Alkatrészeik megállapításában nem kell megszűbbre mennünk: a Musenalmanachok megadják Szabó László első prózai munkáinak indítékát.

Kissé szentimentális, de mint a göttingeniek költészetében is általában megvan, szép stílusú, külalakú munkák ezek: az idillek. Az átmenetet hozzájuk Szabó László Gellert-fordítása, *A' pánllika*, és néhány pásztori költeménye adja. Az a hang, a melylyel *A' Szerelme' Boldogságá-ban*,¹ *A' meg-változott Dóris-ban*,² *A' szerelmes Pásztor-ban*³ találkoztunk, csak újra csendül meg az idillekben. Talán kissé áradozóbban, de őszintébb érzéssel, melegben. Wieland, Gessner olvasása megérzik költőnk e munkáin, sőt talán nem járunk helytelen úton, ha azt állítjuk, hogy *A' Panasz*⁴ írásának ideje egybeesik költőnk Wieland-fordításával.⁵ Stílusban, érzelemben egészen megegyezik vele.

Hogy fordítás, szabad átdolgozás-e *A' Panasz*, vagy eredeti munka, biztosan megállapítani nem tudjuk, főleg, mert forrására, eredetijére rámutatni nem tudunk. Kétségtelen, hogy a Musenalmanachok hatását, jellemző vonásait magán viseli. Sőt tovább megyünk: egészen rokon vonásokat is meg tudunk jelölni. *Brückner*-nek egy dialogusában, a mely az 1777-iki Musenalmanachban *Die Klage Dina's* címmel jelent meg.⁶ Dinának, egy megesett zsidólánynak a tragédiáját mondja el benne egy bibliai hangú, gondolatritmusokban gazdag, refraines ének, a melyet Dina sírján egy szerelmes pár, vőlegény és menyasszony énekelnek. Eléneklük azt egy ifjúnak is, a ki megajándékozta őket érte, s a ki megindul a szerencsétlen Dina történetén és ezért csókot is kap a menyasszonytól.

A helyzet Szabó idilljével⁷ megegyező: ott egy menyasszony korában elhalt leány, itt egy szerelmében boldog ifjúnak a sírjánál vagyunk. Mindketten szerelmük miatt haltak meg. Mindkettőnek sírjánál valaki — ott egy szerelmes pár, itt az elhaltnak szerelmese — elmondja halálukat egy ifjúnak. Maga az elbeszélés *Brückner* dialogusában élénkebb, drámaibb; Szentjóbi Szabó László idilljében meghatóbb, érzékenyebb; mind a kettőben igen költői. Párhuzamos gondolatokat is találunk a kettőben. A nélkül, hogy átvételre gondolnánk, föltűnik itt-ott a stílus hasonlósága, a gondolat azonossága:

¹ Ed. princ. 72. l.

² U. ott, 76. l.

³ U. ott, 54. l.

⁴ U. ott, 93—98. l.

⁵ *Glycerium Wielandból*. Forrása, mint id. értekezésünk kimutatta, Wieland *Diogenes*-ének 31., prózai része.

⁶ Musen Almanach für 1777. Herausgegeben von Joh. Heinr. Voss. Hamburg, bey L. E. Bohn. 43—50. l.

⁷ Toldy nevezte idillnek.

Wie warst du so schön, du sohn Hemors! Bliz war dein auge, donner die taten deines arms, und sanft die stimme deiner liebe, wie abendsäuseln nach dem wetter des Herrn. — — — Zu meinen füszen strönte Sichems blut! Ah Dina, rief der blutige, Dina! Dina! röchelt's und wälzte sich, zuckt' und starb.

Vagy másutt:

Mache dich auf, o sturm, und reisz sie mit wurzel und wipfel hinweg, die haine, die einst ach! so lieblich säuselten, wenn wir im süszen wahnsinn trunken durch ihre schatten hinwallten.

Ismételjük: nem átvételre gondolunk, hanem csak a gondolatok, a stílus rokonságára, vagy egy, kissé merészebb lépéssel továbbhaladva, arra, hogy Szabó László Brückner biblikus idilljét ismerte is, és a mennyiben *A' Panasz* önálló conceptió eredménye is, ebben a Brückner idilljének is részének kellett lennie. Erre vall még, néhány apró körülményen kívül, a helyzetnek már kiemelt azonossága:

Im eichenschatten am grabe Dina's, der schönen tochter, die Israel beweinte, sasz Jezer, der sohn Naphtali, des sohnes Israel; und sanft an ihn gelehnt seine braut, die schlanke Sera mit der lieblichen stimme, die tochter Aser, des Israeliten. Indesz im fruchtbaren tale ihre heerden weideten, sangen sie beide die Klage Dina's, *und blickten weinend auf den blumenhuegel, der das schöne mädchen bedeckte.*

Szép volt az én barátom, mint a' legszebb tavaszi nap, fejr az ábrázatja, mint a' patyolat' lilium, piros az ortzája, mint a' szederjes rózsza; 's el-múlt, mint a' nyáron lengedező szellő el-múlik a' vetések közt. — — Ah Laura! felelt ő — — — Laura! abba a' szigetbe temetess-el engem — — — stb. Erre veti szemeit sóhajt és meghidegszik.

Nem-fog téged látni ez a' melylyék, mellynek ékessége valál; és gazos füvek fogják bé-nőni a' mi sétáló-helyeinket.¹

Én pedig itt fogok-ülni az én könnyeimbe, E' kopár halmon fogom táplálni fájdalomat a' te emlékezetteddel és *zokogva nézek a' virágokra, melyek sírhalmodon ilatoznak.*²

— — — az az ének, mellyet itten körül hallok, a' Laura éneke, ki a' megholtakon keserg.

Ez a bibliai stílus, a melyet Brückner használ, a németben alkalomszerű: maguk a személyek, a kor, a melyben az idill játszik,

¹ E helyek szépségére a Brücknerével való párhuzam nélkül már rámutat id. értekezésünk. Erd. Múzeum, 118. l.

² Érdekes ellentmondás a fönti, Brücknertől független részszel, »e' kopár halmon, stb.« ez a rész, a hol már virágok nyitnak. Pedig az idill elején is azt mondja Rinó, hogy még »észrevehetetlenül zöldellenek a' kopár halmok.«

követelik ezt a stílust. Szabónál ellenben e stílus használata valószínűleg csak esetleges, mégis jelentős.

Hogy mennyi jelentősége van *A' Panasz* stílusának irodalmunkban, arra alább még rátérünk. Itt csak annyit említsünk meg, hogy ha Szabó is, a kinek tárgya pedig nem kívánta meg ezt a bibliai stílust, használja, ez talán nem egészen a véletlen műve, hanem ha csakugyan eredeti munkával van dolgunk, akkor is annak a bizonyítéka, hogy az Brückner dialógusának a hatása alatt készült.

A német irodalomban azonban nem Brückner az első, a ki ezt a ritmosos prózai stílust használja. Valószínűleg Klopstock *Messias*-a és az ennek nyomán épen a göttingeni hainbund keretében keletkezett irodalom tereli a költők figyelmét e stílusra; utánuk az idillírók, különösen Gessner, e stílust gyakorta használják, Herder meg a héber költészettel foglalkozó munkájában¹ épen a héber népköltészetnek a bibliában föllelhető nyomaira mutat rá; értékezése tehát igazolja Brückner álláspontját. Legszebb képviselője pedig e költészetnek utóbb Friedrich von Hardenberg, a kinek hymnusairól épen ritmososságuk miatt csak legújabban (1902.) sikerült eldönteni a fölmerült kérdést, hogy ezekben prózával vagy versekkel van-e dolgunk?

Nálunk a gondolatritmusoknak ez a, külső alakjára nézve prózai költészete (ha szabad így neveznünk) nem bírt meghonosodni. Kisfaludy Sándor lírájában csak úgy, mint egykor Balassáéban² vagy Beniczky Péterében³ a külső ritmososság mindig elnyomja a belső ritmusnak ezt az előtérbe tolokodó formáját, a mely ennél fogva csak prózai külalakban érvényesülhet igazában, s a melylyel a biblia költészetében, azután Gessnernél, Brücknernél, Novalisnál találkozunk. Nálunk tehát ez Szentjóbi Szabó László idilljének a legnagyobb jelentősége. Hogy az idill helylyel-közzel valóban szép is, az csak emeli e jelentőségét, csak jobban megmagyarázza azt, hogy Szabó László idilljeit a múlt század elején kívülről is tanulgatták, és érthetővé teszi azt a hatást, a melyet Vörösmartyra gyakorolt s a melyet már költészetének tárgyalásakor érintettünk.

Kétségtelen ugyanis, hogy Vörösmarty legszebb elégiája, a melyet egy *Kis gyermek halálára* írt, Szabó László idilljének hatása alatt készült, és itt már biztosan állíthatjuk, hogy az idézett párhuzamos helyek nem véletlen egyezés eredményei:

Szabónál:

Ah, mikor lesz reggel a' sírba,
hogy azt mondjuk a' szunnyadozó-
nak: serkenj-fel!

Vörösmartynál:

Ki mondja meg neked, hogy
reggel van? Ah
Ki fog téged megint fölkelteni?

¹ Vom geiste der ebräischen poesie.

² L. Radvánszky—Dézsi Rimay-kiadását (Budapest, 1904.) és Váczy János Rimay János. Philol. Közl. XXIX. 737—752. l.

³ Irodalomtörténeti Közlemények. XVI. 385—424.

De ne háborgasd a' halottak nyú-
godalmát haszontalan kiáltásokkal.

De fájdalom ne bántsa ham-
vadat!

Szép volt a' Télon halála és
tsendes. Mint mikor egy kies nyári
napon mosolyogva száll-alá a' vi-
dám nap.

Múlásod könnyű volt és tiszta,
mint

Az égbe visszaröppenő sugaré.

Vörösmarty tehát bizonyára épen úgy, mint Wesselényi, vala-
mikor kívülről tudta Szabó László idilljét; ennek emléke élhetett
benne elégiájának írásakor. E szerint e stílus fejlődésének kapcsola-
tata egészen közvetetlen Szentjóbi Szabó és Vörösmarty között és
természetes párhuzamja Wieland és Novalis stílusának. Végső ered-
ményül pedig megállapíthatjuk, hogy a gondolatritmusok szépségei
a bibliából jutottak a német irodalomba, a hol Klopstockon kívül
Herder ismeri föl azokat először. Klopstock követőit utánozgatja
Szabó László, a ki (esetleg csak átdolgozott) idilljében nálunk is
meghonosítja ezt a ritmusos prózát¹.

Akár fordítás *A' Panaszt*, akár olyan conceptio, a mely
német hatások alatt készült, azt mindenképpen tanúsítja, hogy
Szabó kitűnő stílista, és hogy stílusa korán megállapodott, nyugodt,
biztos. Sehol sem küzd a nyelvezettel. Egy-egy tájszó használatá-
val öntudatlanul szebbíti magyarságát, ritmusos prózája élvezetes
papírra vetett apróságai is.

Ilyenekül tekinthetjük a nagyváradi évek másik két emlékét,
a melyek egyike (*A' Dérhez*) egy kerek gondolat, másika (*A' Kert.
N. Váradon*) ha szabad így neveznünk, egy papírra vetett sóhajtás,
vágódás a falusi magány után. Mindkettő olyan odavetett gondol-
lat, efemer elmélkedés, a milyennel Gessner idilljei között is talál-
kozunk. Az elsőben² a dérhoz fordul, a mely a tavasznak sokat
ígért bimbóit letarolta,³ egy éjtszakán elpusztítva minden remény-
séget, azután rezignál: nincs miért a levelek is többé zöldelljenek,
mert a megpihenni vágyó, kifáradt utas ágaik közt úgy sem talál
gyümölcsöt. Ugyanannak a megnyugvásnak a hangja ez, a mely-
lyel később a kufsteini börtönben készült Seneca fordításaiban⁴ is
találkozunk, és a mely ezért szintén vonásokat ad költőnk jel-
lemzéséhez.

¹ Nem szabad ugyan figyelmen kívül hagynunk, hogy ebben az időben,
a hetvenes, nyolczvanas években, már máshonnan is ismeretes a gondolatritmus
a német irodalomban: erre a korra esik Ossian kultusza is. Mi több, Bacsfányi
maga is közöl a Magyar Museumban fordításokat Macpherson énekeiből, és Szabó
ezeket is ismerte. Szabó ritmusos prózája azonban a göttingeni körhöz vezető
szálak miatt mégis inkább a német irodalomra vezethető vissza.

² Ed. princ. 99. 1.

³ V. ö alább a *Mátyás király* és *Első Mária király* egy közös hasonlatával.

⁴ Gnómák és *A' víg öreg cz.* költemény. L. Vasárnapi Ujság, 1869. és
Irodalomtört. Közl. XVII. 108. 1.

Más óráknak emléke *A' Kert. N. Váradon*¹ cz. pár sora (Toldy szerint: idillje); ez teljesen rávall a pásztorköltészet kedvelőjére, arra a Szabóra, a ki a falunak eszményei, vagy, helyesebben, eszményített életében látja az igazi boldogságot, és tanítás közben, »midőn oskolai porral el-telvén békeséges tűrésemmel tusa-kodnám« — a természet látásán üdül föl. A kert fái, azok, a melyekért később *A vig öreg* sóhajtozik, a melyeknek még látta

Én láttam — ó melly örömmel —
A' legelső levelét,

azok alkotják most is vágyait.

Megvan tehát a prózai munkákban is Szabó László váradi éveinek a nyoma: a boldog elégedetlenség, a falusi élet vágya, a természet szeretete. Sőt az idillekben mindez határozottabban van kifejezve (mint még alább *A' Kivánság*-ban is meglátjuk), szebben van elmondva mint költeményeiben; Szabó prózája fejlődöttebb, de meg aránylag ritmusosabb is, mint Gellert-fordításán kívül bármely költeménye.

4.

Rousseau-fordítások.

A Musenalmanachok költészetének hatásába még egy közvetlen hatás is vegyül, a mely költőnk prózáját irányítja: Rousseaué. Tudjuk, hogy göttingeniek és aufkläristák, Goethe és Schiller többé-kevésbé mind egyforma tisztelői Rousseau-nak, vagy legalább azoknak a szabadelvű eszméknek, a melyeknek Rousseau a leglelkesebb hirdetője. A sturm und drang egészen Rousseau hatása alatt van. Boie vagy Voss és Goeking *Musalmanach*-jában szintén nem egy hang szólal meg, a mely Rousseaut dicsőíti.

Költészetünkbe és Szabó Lászlóéba tehát már ez úton is eljutott volna Rousseau hatása; ámde ennél közvetlenebb hatásra is utalhatunk. Zlinszky Aladár² Kármán és Kisfaludy Sándor munkáin kívül nálunk Verseghy *Természetes Ember*-ében keresi Rousseau *Émile*-jének első nyomait, s azt mondja, hogy azok nem is vesztek el többé a magyar irodalomban, noha »kimutathatólag reája támaszkodó művekről alig szólhatunk.«³ Igenis szólhatunk: Szentjóni Szabó László idilljeinek és más prózai munkáinak tárgyalásakor.

Vajjon Bacsányi, legjobb barátja,⁴ vezette-e költőnket Rousseau ismeretére, vagy Kazinczy terelte-e rá a figyelmét, olyan kérdés, a melynek elseje valóbbszínűnek látszik, de a melyre biztos

¹ Ed. princ. 100. l.

² Zlinszky Aladár. Toldi, a természetes ember. Egy. Philol. Közl. XXXI. 369. és köv. ll.

³ Id. ért. 378. l.

⁴ L. id. adatainkat; Irodört. Közl. XVII. 110. l.

választ legfőlebb még előkerülhető levelek adhatnának. Ezek nélkül semmi biztosat nem mondhatunk, találgatásokba pedig nem bocsátkozunk. Előttünk van a félreismerhetetlen hatás, a melylyel a nagy francia irodalomtörténetünknek erre a kevéssé méltatott, de nem jelentéktelen alakjára volt.

Tapasztaljuk ezt a hatást Szabó László költeményeiben, a hol egy-egy vers egészen Rousseau nyomát mutatja. Az emberszeretet természetében volt, és a göttingenieknek Rousseautól vett eszméiben csak rokon érzésekre lelt. De közvetlen hatásra vall, mikor pl. *Az én Szeretöm* cz. költeményében¹ így énekel:

Hol vagy szép Szűz! melyly megyébe
Kit bár nem-esmérlek,
Még-is elmém képzésébe
Magamnak ígérek.

Az *Émile* nevelőjének — illetve Rousseau-nak — tanításai jutnak eszünkbe: »Il existe, il vit, me cherche peut-être; il cherche une âme qui le sache aimer. Mais qu'est-il? Où est-il? Je l'ignore.«² Mintha csak Sophie-nak válaszolna Szabó. Ez és a költeményekben itt-ott még föllelhető vonatkozások vezetnek bennünket Szabó Rousseau-olvasmányához: az *Émile*-hez.

Tudjuk, hogy költőnk e mű nagy paedagogiai jelentőségét nem ismerte föl,³ sőt valószínű, hogy nevelés iránt nem is volt erős érzeke.⁴ Erre vall kifakadása is imént tárgyalt soraiban.⁵ Azokat az eszméket azonban, a melyek később a Martinovics-összeesküvéssel hozták kapcsolatba,⁶ bizonyára ekkor és ebből a munkából szította magába.

De Rousseau hatásának megítélésekor még egy munkára kell figyelemmel lennünk, a mely ebben az időben látott napvilágot és a melyet Szabónak is ismernie kellett: Kazinczy Gessner-fordításaira.⁷ Egyrészt, mert Gessner idilljein is kimutatható az a hatás, a mely Szabó Lászlóéin észrevehető: Rousseaué, másrészt, mert Szabó valószínűleg ezeket ismerve kezd idillik írásába.

És ezzel elérkeztünk a Szabó László prózájáról szóló irodalomnak is egy vitás pontjához: annak a viszonynak a kiderítéséhez, a mely Gessner és Szabó László egy-egy idillje között, vagy —

¹ Ed. princ. 39.

² *Emile, ou de l'éducation, par. J. J. Rousseau* Nouvelle édition. Deux-Ponts. Imprimerie de C. Ritter, Imprimeur-librairie. 1829. 3 kötet. II. 104. l.

³ *Magyar Paedagógia*. XIV. 414. és XV. 505. l.

⁴ Érdekes, hogy Kazinczy adatai szerint pedig »praeceptor volt talán Dobozy uraknál«.

⁵ *A' Kert. N. Váradon*. Ed. princ. 100. l.

⁶ Erdélyi Múzeum. XXII. 298.

⁷ Gessner *Idylliumi*. Fordította *Kazinczy Ferencz*. Kassán, Fűskúti Landerer Mihály, költséggével és betűivel. 1788. Kis 8°, 20+280 l. *Idylliumok*. Három Könyvbenn.

mert a föntiek után most már így alakul a kérdés. — Rousseau *Émile*-je, és Gessner meg Szabó László egy-egy munkája között van.

Költőnknek *A' Panaszs*-on kívül egyetlen nagyobb idilljéről, *A' Kivánság*-¹ről van szó. Ennek Gessner egy idilljével való rokonságára, az ahhoz hasonló menetére, mint mondtuk, már rámutatott Fürst Aladár.² Adatához, mint említettük, csatlakozik Szabónak eddig egyetlen biographusa, Hajnóczy Iván is.³ Kutatásainknak eredménye azonban az lett, hogy Szabó László idilljének közvetlen forrása nem Gessner, hanem Rousseau volt. *A' Kivánság* semmi egyéb, mint az *Émile* negyedik könyvének (*Livre Quatrième*) a végéből kiszakított néhány részletnek néhol eléggé hű, néhol meglehetősen szabad fordítása. Az *Émile* idézett kiadásával⁴ vetve össze Szabó László költeményei első kiadásának megfelelő helyeit, a viszony a következő:

A' kivánság.⁵

85—86. 1. Én az én lakozásomnak helyét — — — és ezeknek gyümölteit nem-tartja számba az irigy kertész.

A magyarban itt következő nyolcz

86—88. 1. Én keresem-fel a bokrok közt a tavasznak első violáit — — — leg-jobb ízt szerző szakátsok e' világon.

88—89. 1. Hogy igazán szolgáljanak, kevés tselédet tartok — — — a' mit magam el nem végezhetek.

89. 1. Ha-mikor az én jó szomszédjaim engem meg-látogatnak — szab törvényt vendégeimnek,

89. 1. Nem megyen-el az én ajtóim elől — — — bődogtalan felebarátomat.

Émile. II. kötet.

293—294. 1. Je n'irois pas me bâtir une ville en campagne — — — Les fruits, à la discretion des promeneurs, ne seroit ni comptes, ni cueillis par mon jardinier.

sornak nincs megfelelője.

283. 1. c'est s'ôter le plaisir d'aller dans les bois chercher la première violette — — — la nature vit encore! *Továbbá:* Je voudrais dans le service — — — sans tant de soins?

283—285. 1. Pour être bien servi j'aurois peu de domestiques — — — qu'on ne peut tirer de soi.

288. 1. Si mon opulence m'avoit laissée — — — et l'amitié feroient seuls la loi.

Megfelelőjét nem találtuk.

¹ Ed. princ. 85—92. 1.

² Id. ért. Irodört. Közl. X. 1900.

³ Id. m. 35. 1.

⁴ N. Múz. kv. tára. P. o. gall. 1444. f. I—II.

⁵ A megfelelő részeknek csak első és utolsó szavait idézzük.

89—90. l. A' társalkodás és az egymás között való mulatás — — — vállokra merik venni.

90. l. A' kártya valósággal semmi idő-töltés — — — szokott úralkodni.

90—91. l. De mi ennél — — — egyik a másiknak parantsol.

91—92. l. Ha mikor egy paraszt — — — vidámabb szível tántzolk az színjek alatt, mint az Ország-Háza Palotájába.

294. l. Là, je rassemblerois une société — — — et le panier des vendangeurs.

286—287. l. Le jeu n'est point — — — qu'à leur gagner leur argent.

294—295. l. La tous les airs de la ville — — — Nous serions nos valets pour être nos maîtres; chacun seroit servi par tous.

295—296. l. S'il passoit près de nous quelque paysan — — — et je danserois dans leur grange de meilleur coeur qu'au bal de l'Opéra.

Két kis részlet kivételével tehát, bár fáradsággal, de az egész idillt gondolatmenetében, kifejezéseiben összegyűjthetjük az *Émile*-ből. De a mennyire szétszórta az idill egy-egy részlete, ha Rousseau-nál megkeressük, annyira meg kell becsülnünk Szabó László munkáját, a ki a sok — szétszórva és egyenkint lefordítva talán zagyva — részletből olyan kerek, kedves képet, logikus menetű, világos rajzot tudott alkotni, a milyen *A' Kivánság*. Nemcsak lefordította Rousseaut, hanem fordítását itt-ott simította is, a részleteket összeillesztette, átdolgozta. Ez átdolgozás módja tisztára kitűnik, ha egy kis részletet összevetünk eredetijével:

Szabónál:¹

Én az én lakozásomnak helyét, semmi Városba nem-választottam. Egy kies és árnyékos halomnak oldalába, honnan a' réteket és szántó-földeket bé-láthatni, építettem magamnak egy kis paraszti házatskát zöld dész-kás ablakkal, és azt, noha a' nádfedél, az esztendőnek mind a' négy részeiben leg-jobb; és noha még az engemet, az én nádas házak között el-töltött

Rousseau-nál:²

Je n'irois pas me bâtir une ville en campagne, et mettre au fond d'une province des Tuileries devant mon appartement. Sur le penchant de quelque agréable colline bien ombragée, j'aurois une petite maison rustique, une maison blanche avec des contrevents verts; et, quoique une couverture de chaume soit en toute saison la meilleure, je préférerois magnifiquement, non

¹ Ed. princ. 85. l.

² Ed. cit. 293. l. (Tome II.)

gyermekségemnek bóldog idejére emlékeztetne: még is, hogy pompásabb légyen, ama vidám és eleven színű tseréppel fedtettem-bé.

la triste ardoise, mais la tuile, parce qu'elle a l'air plus propre et plus gai que le chaume, qu'on ne couvre pas autrement les maisons dans mon pays, et que cela me rappelleroit un peu l'heureux temps de ma jeunesse.

A kis falusi, tiszta ház leírása Rousseaunál sem eredeti, hanem Ovidius egy gyönyörű részletére vezethető vissza: a Philemon és Baucis házának rajzára. (Metamorph. libri VIII. 619—626. sor.) Juppiter egykor a frigiai hegyek vidékén járt fiával Mercuriussal — mondja a költő, — ott, a hol ma (Ovidius idejében) már csak mocsár van, búvármadarak és szárcsák tanyája, egykor azonban termékeny föld volt, lakható tájék.

Mille domos adiere, locum, requiemque petentes,
mille domos clausere serae. Tamen una recepit,
parva quidem, stipulis et canna tecta palustri,
sed pia Baucis anus pariliq̄ue aetate Philemon
illa sunt annis iuncti iuvenalibus, illa
consenuere *casa,* paupertatemque fatendo
effecere levem, nec iniqua mente ferendo
nec refert, dominos illic famulosque requiras,
tota domus *duo sunt idem parentque iubentque.*

Megint érdekes véletlen, hogy Ovidius költőnknek is kedves autora,¹ kettősen érdekes, mikor subjectiv hangú idilljének forrása Rousseau közvetítésével megy vissza Ovidiusig.

A mi Rousseau és Szabó László egyezését illeti, valószínű, hogy Szabó hasonlóképpen az egyes részeket egyszer híven, más-kor szolgálilag lefordította², azután összefoglalta.

És itt nyúl bele Rousseau és Szabó viszonyának megítélésébe a harmadik, immár szóba került tényező, Gessner, vagy pedig Kazinczy Gessner-fordítása.

Gessner idilljeiben³ többször találkozunk rousseaui vonásokkal. A kor szellemében volt Rousseau ismerete, sőt, mint mondtuk, Rousseau szeretete. Az *Émile* a XVIII. század hatvanas és hetvenes éveinek egyik legkedvesebb olvasmánya. Ez már magában is

¹ L. többször id. adatainkat, Irod. Közl. XVII. 109. 1.

² V. ö. Szabónál 91. l. »a' kút-kávája a' pohárszék és a' kantsó-borok a fán függenek.« Rousseau 295. l. »les bords de la fontaine seruiroient de buffet, et le dessert pendroit aux arbres.« Világos, hogy Rousseau a gyümölcsre gondolt, a melyet vendégei a kertben közvetlenül szakíthatnak a fáról.

³ *Salomo Gessners Idyllen. Mit der italiänischen uebersezung von Matthäus Procopio professor der italiänischen sprache und litteratur an der herzoglichen hohen Karlsschule. Stuttgart, gedruckt bei den Gebrüderm Mäntler. 1790. I—II. 8°, LVII, 257; 286. l.*

megmagyarázná a Rousseau tanítás hatását ezekre a többnyire prózában írott költeményekre. Az egyik idill azonban (*Der Wunsch*.)¹ több mint ezekkel egyforma eszmék hirdetője: a maga egészében véve Rousseau reminiscenciák rendszeres láncolata. Az *Émile* megfelelő helyeivel menetében így vethetjük össze.

	Gessner id. kiadása.		Rousseau id. kiad. II. köt.	
A falusi ház külseje.	21. l. 2. bekezdésétől	27. l. 1. bekezdéséig. ²	293—294. l.	
A kastély és a városi élet gáncsolása.	27. » 2.	» 31. » 1.	»	285—287. »
A természet dicsérete.	31. » 3.	» 35. » 2.	»	281—283. »
A paraszt munkájában.	37. » 1.	» 39. » 1.	»	295—297. »
A régiék könyvei.	39. » 2.	» 45. » 1.	»	277—279. »
Baráti összejövétel.	45. » 2.	» 47. » 1.	»	283—289. »

Igy pontról-pontra kísérve, kevés kivétellel minden résznek megvan Rousseauban a megfelelője. Tegyük hozzá azonban, hogy teljesen egyező részlet egy sincs a két műben. Gessner minden bizonynyal ismerte, sőt használta is Rousseau nagy munkáját; de azért említett idillje nem átdolgozás, mint a Szabó Lászlóé, hanem csak néhány reminiscencia belejátszódása az idill menetébe.

Az idill bevezetése, közepének egy részlete (a messze csapongó képzelet visszahívása), és az idill vége egészen független Rousseautól. Az alapeszme maga egy kevésbé Horatiusra emlékeztet, de nem olyan élénken, mint Szabó László idilljéé.

Mindezek alapján lássuk már most, mennyi köze van Gessner idilljének Szabóéval?

Kétségen kívül van, hogy Szabó László ismerte a *Der Wunsch*-ot. Ezt bizonyítja, hogy idilljének címe ugyanaz, a mi Gessneréé: *A' Kivánság*. Ezt bizonyítja, hogy a mennyiben *A' Kivánság*-ot jogosan tehetjük Szabó váradi éveire (1786—1789.), ez részben összeesik Kazinczy Gessner-fordításának megjelenése évével (1788.) Már pedig Szabó többi, alább tárgyalandó Rousseau-fordítása 1789/90-ben jelent meg, s mivel *A' Kivánság*-éval egy forrásból ered, ezt az idillt is bizvást tehetjük 1788. vagy 1789-re: a Kazinczy Gessner-fordításainak kiadását közvetlenül követő időre. Ebben az időben indul meg a Kassai Magyar Museum, valószínűleg ekkor ismerkedik meg Szabó Kazinczyval. Kazinczy Gessner-fordítása pedig ezt az idillt különösen kiemelve a kötet végére helyezi — mintegy pièce de résistance.³ — Mindezek külső érvek. Véleményünket igazolják azonban belső érvek is. Aligha tekinthető véletlennek, hogy Szabó is, Gessner is az *Émile* ugyan-

¹ Ed. cit. II. 20—51. l.

² Bilinguis kiadásról lévén szó, csak a páratlan számú oldalakon van a német szöveg. 21—27. l. tehát négy lapot jelent.

³ *Az én kivánságom*. Ed. cit. 264—280. l.

azon részét dolgozzák föl idillé.¹ Azonkívül van Szabó költészetében még egy vonás, a mely Gessner idilljére utal bennünket: a szüreti leírás.² A Haller gróféknál Mezőtelegden töltött kedves szüreti multság emlékei bizonyára megújulnak költőnkben Gessner idilljének, vagy Kazinczy Gessner-fordításának olvasásakor és ezek hatása meglátszik versein is.

Gessner idilljét tehát Szabó ismerte.

Ha pedig ismerte, úgy *A' Kivánság* keletkezése tisztán áll előttünk. — Forrása, — ezt kutatásaink eredménye egészen bizonyossá teszi, — Rousseau *Émile*-je volt. Az *Émile*-lel egy időben olvassa Gessner idilljét és ez külön is fölkelte figyelmét a IV. könyv végére. Így jön létre az idill. Erre vall legelső sorban az idill címe. Szabó és Gessner tehát egy forrást használtak, de nem egyféleképpen és nem véletlenül.

Szabó idilljének befejezése tudvalevőleg nincs meg Rousseauban. Ez az ötlet, — ha így nevezhetjük, — vagy Gessner alapeszméjének utánezata, vagy Horatius³ híres epodosának, a *Beatus ille*-nek.

A' kivánság tehát mindenképpen fáradsággal, gonddal, szorgalommal megírt munka, illetve annak fejlett eredménye, igen sok élénk vonással, szemléltetően rajzolt képekkel. Kompiláció ugyan, de olyan kompiláció, a melynek szerkezetétől bizonyos fokú eredetiséget megtagadnunk nem lehet. Tervszerűen, rendszeresen írott munka, a melynek egyetlen hibája — helyesen mutat rá Döbrentei⁴ — hogy itt-ott ellaposodik. Annak részletezése pl., hogy házának veteményes kertjében mi minden terem, nem éppen idilli, az, hogy csak gyümölcsfát tűr meg kertjében sétáló-helyül,⁵ legföljebb fukarságra vall, vagy kevés izlésre, ha az árnyas vadgesztenyefákat haszontalanoknak mondja.

A mű alapeszméje: vágyódás a falusi élet után. Vissza, talán a Berettyó patakai mellé, Ottományra, szülőfalujába, talán valami békés paplakba, mint egykor tervezte. A falusi élet álmódott boldogsága rajongással tölti el lelkét; és mint falu gyermeke, itt mégis eléggé realista. Már nem a sárga pipéket keresi,⁶ hanem

¹ *Émile*. Ed. cit. 277—297. I. részletei.

² Gessner, ed. cit. II. 37. I. Szabó, *A' nagy szüret Telegden*. (ed. princ. 35—36. I.) és *A bús puttonos* (ibid. 50—51. I.)

³ Epodon II. Érdekes véletlen, hogy Szabó Horatiusból épen a *Rectius vives Licini*-t (Carm. libr. II. 10.) fordítja és Rousseau is épen ezt dicséri az *Émile* IV. könyvének végén. (Szabó, ed. princ. 37—38. Rousseau, ed. cit. II. 300. I.: »c'est l'aurea mediocritas d'Horace stb.«)

⁴ Id. levelében Kazinczyhoz, 1811.

⁵ Rousseau-nál: »pour parc un joli verger semblable. Ed. cit. 193—294. I.

⁶ *A' Tavas*. Ed. princ. 45—47. I.

Melly meg-elégedtem velem
A' sárga libák körül!
Semmi király, Fejedelem
Illy igazán nem örül.

a megélhetés módját, az élet nehezebb részét. De a kép, a melynek egy-egy vonásában e szerint eléggé ragaszkodik a valóhoz, így is mindvégig eszményi. Az emberek ebben az idillben is, a mi keveset szerepelnek, mind igen jók, nemeslelkűek, békés természetűek: épen mint abban a világban, a melynek emlékei Gellert-fordításából (1788.) most lettek ismeretessé előtte, rövid idő előtt, — a pásztorvilágban. Annak ideálmusa él Szabóban, a ki a göttingeniektől is csak azt tanulta, hogy az emberek mind jók, nemesek, mind tele vannak szeretettel. Ezt tanulta Rousseautól is, az ember-szeretetet:

Ki szeretné az életet
Ott, hol nincs emberszeretet? ¹

Erről szólnak azok a történetek, — kikapott gondolatok, — a melyeket Szabó *A' Kivánság*-on kívül Rousseauból fordított.

Ezek a *Töredékek* a Kassai Magyar Museumban láttak először napvilágot. Ott volt megjelenésük annyiban fontos, mert azt bizonyítja, hogy a »Kassai magyar társaság,« jelesen Bacsfányi és Kazinczy, tudtak róla, hogy Szabó László Rousseauval foglalkozik; és ez bizonyára támasz volt arra, hogy őt később — közvetve bár — a Martinovics-összeesküvésbe bevonják. Irodalomtörténeti jelentőségük pedig az is, hogy Rousseau *Émile*-jét, ha csak részletekben is, először ismertetik meg a magyar közönséggel, alig több mint egy negyedszázaddal az *Émile* megjelenése után.² Megjelenésük, úgy látszik, némi nehézségekkel is járt. E mellett szól, hogy a különben sem egészen ártatlan, mert társadalmi tendenciájú, Rousseau szellemét mindenben magukon hordó részletek szerzőjét vagy Bacsfányiék (illetve Szabó László) nem merték, vagy a censura nem engedte megnevezni, és az összesen hat kisebb-nagyobb elmélkedés ezzel a címmel jelent meg: *Töredékek R... munkáiból*. De emellett szól az is, hogy a fordító neve sincs kiírva a *Töredékek* alatt, hanem csak *Sz. L.* betűk jelzik; hogy ezeknek is Szabó László a szerzőjük.

Igy fogadta ezt el Toldy Ferencz, a ki *A' Kivánság*-ról valószínűleg épen olyan kevéssé tudta, hogy az Rousseau *Émile*-jéből való, mint ezekről a *Töredékek*-ről. Annál inkább elfogadhatjuk tehát mi, a kik *A' Kivánság* forrását ismerjük, tudjuk, hogy a *Töredékek* ugyanarra a forrásra mennek vissza, és tekintetbe veszszük azt, hogy *A' Kivánság* szerzőjének kilétéhez szó sem férhet, mert hiszen Szabó László azt fölvette a saját maga által sajtó alá rendezett 1791-iki kiadásba.

¹ Ed. princ. 57. l. *Az Ember-szeretetről*.

² Az *Émile* első kiadása tudvalevően 1762-ben jelent meg, a *Töredékek*-é 1790-ben.

Ebben tehát igaza volt Toldynak. De nem volt igaza abban, hogy a *Töredékek* eredetijét — nem tudni mi alapon — a német *Rabener* szatirikus munkájában kereste és ezt a minden alapot nélkülöző hipotézist nem jegyzetben vetette föl, hanem kiadásában e fordítás-részletek címével írta, ezzel későbbi kutatókat is téves irányba vezetve:¹ *Töredékek Rabener munkáiból.*² Rabener nevét sem Szabónak vagy Bacsányiéknak elhallgatni, sem a censornak kitörölni nem volt oka. Nem is Rabener Szabó László forrása, hanem Rousseau, a kinek a göttingenieken kívül a legtöbb hatása volt Szabó egész költészetére, gondolkodásának egész fejlődésére. Az *Émile* III. és IV. könyve az a hely, a hol e *Töredékek* eredetijét keresnünk kell. És noha egyes részletei — mint sorról-sorra kisért összevetéseinkből kitűnt — még szétszórtabb helyekről vannak összeszedve, mint *A Kivánság-é*, a fordítás viszont a *Töredékek*-ben hívebb, a mi a következő kis párhuzamból mindjárt kitűnik:

Szabónál:³

Az ember a más boldogságát csak a külső tekintetből itéli meg; ott gondolja lenni, ahol épen nincsen, és ott keresi, ahol teljességgel nem lehet. A jó kedv nagyon bizonytalan jele ennek. A víg ember sokszor nem egyéb egy szerencsétlennél, ki csak másokat akar elámitani, és magát megbódítani. Ama vidám és nyájas mulatók a társaságokban többnyire szomorúak és zsémbesek otthon; és a házi cselédek szenvedik az ő társaságban tettett jó kedveknek büntetését. Az igaz öröm se nem igen tréfás, se nem igen víg. Féltvén ezt az édes érzést, róla gondolkodik, midőn vele él; gyönyörködik benne és szinte tart tőle, hogy el ne fogyjon. Egy valóban boldog ember keveset beszél és keveset nevet; a boldogságot úgy szólván a maga

Rousseunál:⁴

Nous jugeons trop du bonheur sur les apparences: nous le supposons où il est le moins; nous le cherchons où il ne sauroit être: la gaîté n'en est qu'un signe tres équivoque. Un homme gai n'est souvent qu'un infortuné qui cherche à donner le change aux autres et à s'étourdir lui-même. Ces gens si rians, si ouverts, si sereins dans un cercle, sont presque tous tristes et grondeurs chez eux, et leurs domestiques portent la peine de l'amusement qu'ils donnent à leurs sociétés. Le vrai contentement n'est ni gai ni folâtre; jaloux d'un sentiment si doux, en le goûtant on y pense, on le savoure, on craint de l'évaporer. Un homme vraiment heureux ne parle guère et ne rit guère; il resserre, pour ainsi dire, le bonheur autour de son coeur.

¹ Többek között Hajnóczit, a ki id. munkájában a *Töredékek* eredetijét Rabener *Satiren* cz. könyvében jelöli meg.

² Toldy ed. 188. 1.

³ Ed. Toldy 194—195. 1.

⁴ Ed. cit. 41—42. 1.

szíve körül húzza öszve. A tomboló öröm és lármás játékok csak a lélek unalmát és csemerét fedezik bé; de az igaz gyönyörködésnek szomorúság a barátnéja. A legédesebb érzékenységet a szív megindulása s könyvhullatások követik; és maga a rendkívül való öröm is inkább könyvezésre fakaszt, mint sem nevetésre.

Les jeux bruyants, la turbulente joie, voilent les dégoûts et l'ennui. Mais la mélancolie est amie de la volupté: l'attendrissement et les larmes accompagnent les plus douces jouissances, et l'excessive joie elle-même arrache plutôt des pleurs que des ris.

Vannak azonban részletek, a melyek ha szintúgy szóról-szóra megegyeznek is az eredetivel — igen szétszórt helyek kompilációi. A *Töredékek*-nek és az *Émile*-nek pontos viszonyát összehasonlításunk eredménye így állapította meg:

Szabó, ed. Toldy.

Első részlet, 188—190. l.

»Kegyelmes Uram! Élnem kell.«
Ezt mondotta egy szerencsétlen —
— — Minden ingyenélő polgár gazember.

Második részlet.

190—191. l. Csak annyiban szánakodunk a más nyomorúságán — — — egész tudományunk száraz systemája.

191. l. És valóban, valamint a társasági életben — — — amelyekkel akarattunk ellen bír.

191. l. folytatólag. Vagynak olyan emberek, kik — — — soha nem lesznek könyörülők és kegyelmesek. (S miért?)

191—192. l. A szívnek ezen hibája a nagyobb rendű emberekben — — — soha nehezen nem esett.

Émile, ed. cit.

Livre III. I. 332—336. l.

Monseigneur, il faut que je vive — — tout citoyen oisif est un fripon.

Livre IV.

II. 30. l. On ne plaint jamais dans autrui que les maux dont on ne se croit pas exempt soi-même — — — que n'a point tout l'apprêt de notre sèche morale.

II. 25. l. Si nos besoins communs nous unissent — — — et que l'autre nous ôte les biens dont il jouit.

II. 36—37. l. Il y a des gens qui ne savent — — — il n'est pas miséricordieux.

II. 26. l. Le voir sans le sentir — — — ne connoît de maux que les siens.

192. I. Ah, ne nézze senki a maga méltóságának fényes polczáról — — a másikig alátaszíthatják.

192. I. *folytatólag*. Mert, még egyszer mondom — — — ez az, amit egy halandó sem kerülhet el.

Harmadik részlet.

192—193. I.

Ellenben nincs meg Rousseau-nál a következő sorok eredetije: 192. I. Egy megaláztatott nagy urat — — — özsziveséggel érezi és szenved. ²

Negyedik részlet 194. I.

Azt mondják a bölcsekedők — — — jövődő kínjait is előre általátta.

Ötödik részlet 194—195. I.

Fönt az egészet közöltük.

II. 31. I. N'accoutumez donc pas — — — et inévitables peuvent l'y plonger d'un moment à l'autre.

II. 26. I. Les hommes ne sont naturellement — — — voilà de quoi nul mortel n'est exempt.

Livre IV.

Igen összekuszált (mondatról-mondatra fölcserélt) részletek az ú. n. *Troisième maxime*-ből, (32—34. I.) előlről: La pitié qu'on a du mal d'autrui — — — odáig: Homme, ne déshonore point l'homme — három részlet kihagyásával: 32. I. 1. *bekezdés*: On ne plaint pas non plus un mouton — — — le sort des hommes; 33. I. 3. *bekezdés*: Il y a, disent encore nos sages — — — le mal de la prévoyance.¹ és a 34. *lapon*: Respectez donc votre espèce — — — mais qu'il se retrouve dans toutes.

Livre IV. II. 33—34. I.

Il y a, disent encore nos sages — — — le mal de la prévoyance.

Livre IV. II. 41—42. I.

¹ L. alább a IV. részletet.

² Egy részlet (Szabó id. kiad. 193. I. Egyáltalában azt tartom . . . rossznak kiáltják az embert. Rousseau id. kiad. 32—33. I. En général, je juge du prix . . . l'homme si méchant) az *Émile* új magyar fordításából (*Emil vagy a nevelésről*. Írta Rousseau J. J. A francia eredetiből magyarra fordította Füredi I. Budapest, Franklin, 1896. 2. kiadás.) hiányzik.

Hatodik részlet 195. l.

Livre IV. II. 51. l.

A hálaadatlanág sokkal ritkább
volna — — — az igaz jótétemény
sohasem csinált hálaadatlant.

L'ingratitude seroit plus rare —
— — on l'enchaîne en le laissant
libre.

A második és harmadik részlet zavart egymásutánja — nem úgy, mint a rendszeresen kompilált *A' Kivánság*-é — arra vall, hogy Szabó az *Émile*-ből időnkint fordított egy-egy szebb gondolatot, utóbb (talán, mert Bacsfányi kéziratot kért tőle) rendszeres egészsze foglalta össze. De nincs kizárva az a föltevés sem, hogy e részleteket (nem ugyan az összefüggés kedvéért) Szabó zavarta össze, hogy az eredetitől annál inkább távolodjék. Mert hogy Rousseaut, — mint említettük, — különösen pedig az *Émile*-t fordítani ebben az időben nem volt épen ajánlatos, az természetes. Nem ugyan irodalmi viszonyaink miatt, sem arra való tekintettel, hogy Németország bizonyos irodalmi köreiből ebben az időben egész hadjárat indul meg az *Émile* tanításai ellen (jóllehet nagy még a regény elterjedtsége), hanem politikai okokból. A reactionarius párt már kezdett fölékerekedni II. József szabadelvű eszméinek, szabad szellemének. S viszont, hogy e részletek, különösen az első, egyáltalában megjelenhettek, csupán a II. József halálakor bekövetkezett rövid áramlatnak köszönhetjük, a mely a Franciaország felől jelzett viharok első szellője volt.

Az első részlet különben egyébként is nevezetes, mert egy ismert szállóigének¹ első magyar fordításával kezdődik:

- »Monseigneur, il faut que je vive!«
— Je n'en vois pas la nécessité!
[— »Kegyelmes uram! Élnem kell!«
— Nem látom szükségesnek lenni!]

A' Kivánság-ban Szabó egy álmodott falusi életnek szépen festett képén helyezi el a modern eszméket, rousseaui elveket, mindenek fölött az emberszeretetét, a *Töredékek*-ben a poétikus rajz helyébe csevegésszerű elmélgedések állnak, a melyek (a hat részletben) a következő tárgyakat fejtegetik: 1. Minden embernek joga van élni; de ez a jog nemcsak újabb jogokkal, hanem kötelességekkel is fölruházza. 2. Ilyen kötelesség a szerencsétlennel jót tenni. Csak a ki sohasem élte át a nyomorúságot, az nem érzi át ennek szükségét. 3. A szájalom relatív érzés. Mindenki megérdemli a szájalmat, de leginkább a köznép, helyzete miatt. 4. A gazdag kevésbé szorul szájalomra nyomorúságában, mert maga idézte azt elő. 5. Az igazán boldog ember zárkózott. 6. Az ember a jótéteményekért természeténél fogva hálás.

¹ L. Tóth Béla, Szájról-szájra.

Mind igazi rousseauai gondolat, eszmék, a melyek később a német romanticismus alapját tették, filozófiájának irányát jelölték ki, s a melyek már *Werther keservei*-ben, nálunk utóbb *Fanny hagyományai*-ban módszert adtak az író kezébe: az olvasó érdeklődését az elérzékenyítés által fölkelteni és lekötöni. A wertheri műveknek alapgondolatát és — ha így mondhatjuk — módszer-tanát, de talán a romantikus drámáét is, összefoglalja véletlenül e pár töredék-fordítás.

*

Az eddigieken végig tekintve, megállapíthatjuk, hogy Szabó László eleddig tárgyalt prózai munkái legnagyobbbrészt fordítások. átdolgozások, vagy legalább is idegen hatások tiszta tükrei. Az író alanyából tekintve tehát mindez igazában csak stílusgyakorlat volt, de olyan stílusgyakorlat, a mely irodalmunkban nem maradt hatás nélkül és a melynek irodalmunk történetében nem szabad nyom nélkül maradnia. Gessnernek, másrészt a göttingenieknek, majd Rousseunak hatása érdekes, mert jellemző vonásaik e munkáknak akkor, mikor Kazinczy figyelme is Klopstock követői felé, a hainbund költészetére irányul.

GÁLOS REZSÓ.